

Азарка, В.У. Тэкстаўтваральная роля эліпсіса / В.У.Азарка // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: Материалы респуб. научно-метод. конф. (12-13 ноября 2003).— Брест: Изд-во УО “БрГУ им.А.С.Пушкина”, 2004.— С.151-154.

В.У.Азарка

(Рэспубліка Беларусь, Мінск, БДПУ)

ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНАЯ РОЛЯ ЭЛІПСІСА

Структурную і сэнсавую цэласнасць тэксту забяспечваюць разнастайныя сродкі тэматычнай, лагічнай, граматычнай сувязі. У межах звышфразавога адзінства сінсемантычны сказ злучаецца з тым прэпазіцыйным ці постпазіцыйным сказам, які можа ўдакладніць яго структуру і змест. Пры гэтым сігналы сінсемантыі (фармальныя адзнакі залежнасці сказа ад кантэксту) адыгрываюць ролю сродкаў звышфразовай сувязі. Такую функцыю выконваюць займеннікі, прыслоўі, злучнікі, некаторыя часціцы і мадальныя словы.

Да сігналаў сінсемантыі адносяць і эліпсіс — пропуск слоў ці словазлучэнняў, зразумелых з кантэксту ці з канкрэтнай сітуацыі [1;73]. Эліпсіс — з’ява тэкставая, бо, як адзначае А.П.Скавароднікаў, “констатацыя эліпсіса в предложении предопределяется не столько особенностями структуры самого предложения, сколько его контекстными связями и отношениями” [2;122]. Сэнсавая сувязь элементаў звышфразавога адзінства абумоўлівае семантычную праекцыю адных сказаў на другія, у выніку гэтага ўзнікае магчымасць скарачаць структуру некаторых прэпазіцыйных кампанентаў гэтай тэкставай адзінкі.

Эліпсіс дзейніка заўсёды з’яўляецца сродкам выражэння структурнай і сэнсавай залежнасці сказа ад выказанага ў прэпазіцыі:

Ганна адышлася да варот. Узлягла на нізкі жардзяны плот, глядзела на пустую вуліцу, чорную платамі і голымі дрэвамі (Кузьма Чорны. “Зямля”).

Пропуск дзейніка магчымы дзякуючы тоеснасці суб'ектаў у сумежных сказах. У абодвух кампанентах звышфразавага адзінства выказнікі выражаны дзеясловамі прошлага часу адзіночнага ліку жаночага роду, што падкрэслівае іх сувязь з дзейнікам аўтасемантычнага сказа — назоўнікам жаночага роду адзіночнага ліку Ганна.

Паўтораны у няпоўным сказе выказнік нярэдка дапамагае акцэнтаваць увагу на новай, дадатковай інфармацыі, падкрэслівае экспрэсіўнасць выказвання: *Ваця высунуўся з акна, глянуў направа ў сад і раптам падняў твар угару. Апусціў уніз і зноў глянуў туды. Так нерухома глядзеў з паўхвіліны. І адразу адарваўся ад акна і сеў на нізенькі столак каля стала* (Кузьма Чорны. “Сястра”).

У мастацкіх тэкстах сустракаюцца сінтаксічна закрытыя структуры, якія складаюцца з дзвюх суадносных і ўзаемазвязаных частак — двухсастаўнага сказа і няпоўнага сказа з прапушчаным дзейнікам: *Хлопцы сядзелі на сталах, на лаўках, на крэслах. Сядзелі цесна, глядзелі на расстаўленыя перад імі ноты* (Кузьма Чорны. “Зямля”). Сінсемантычны няпоўны сказ будуюцца на аснове паўторанага выказніка і змяшчае інфармацыю, якая магла б быць перададзена ў аўтасемантычным кампаненце звышфразавага адзінства акалічнасцю спосабу дзеяння (хлопцы сядзелі цесна). Аднак перабудова двух суседніх сказаў, поўнага і няпоўнага, у адзін поўны сказ немагчыма, паколькі вядзе да знікнення дадатковых адценняў адносін, што існуюць паміж кампанентамі тэкставай адзінкі.

Эліпсіс дзейніка, такім чынам, дазваляе засяродзіць увагу на развіцці дзеяння, забяспечвае дынаміку апавядання і адначасова выконвае ролю сродку звышфразавай сувязі.

Пропуск выказніка не заўсёды з'яўляецца сігналам сінсемантыі. У эліптычных сказах прапушчаны дзеясловы-выказнікі, якія не ўзнаўляюцца з кантэксту, а паўната зместу сказа выражаецца яго лексіка-граматычнымі сродкамі [1, с. 173]:

Старасвецкі дом уростаў пакрысе ў зямлю, навокал быў густы сад. Вокны ў доме патрухлявелі, сцены пабраны на ўклубы. У доме некалькі пакояў з нізкай столяю. Сцены нядаўна пабелены вапнаю, новыя даўжэзныя сталы стаяць у кожным пакоі. У адным пакоі на сцяне некалькі танных друкаваных плакатаў. [...] Некалькі доўгіх заслонаў стаяць паўз сцены і ля стала. Побач з дзвярыма ў суседні пакой — шафа з дрэнна абгабляваных дошак, у дзверцы яе нават шкло ўстаўлена, а за шклом з паўсотні кніжак, пазачытваных насмерць, зашмальцаваных, растрэсеных. От і ўсё, што ёсць у гэтым пакоі. (Кузьма Чорны. “Ідзі, ідзі”).

У падкрэсленых сказах апушчаны дзеясловы-выказнікі са значэннем існавання, наяўнасці, знаходжання. Звязнасць структурных элементаў тэкставай адзінкі забяспечваюць лексічныя сродкі сувязі, а не граматычныя.

Толькі кантэкстуальная адсутнасць выказніка ўстанаўлівае сувязь сказа з папярэднім кампанентам звышфразавога адзінства: *Хворыя ляжалі на пяску глыбей у разлегласць, хворыя на крываўку асобна, бліжэй да агароджы. Аслабелыя, але не хворыя — на траве* (Кузьма Чорны “Пошукі будучыні”). У звышфразавым адзінстве сказы супастаўляюцца, а пропуск выказніка не толькі падкрэслівае залежнасць сказа ад прэпазіцыйнага кантэксту, а і акцэнтуюе ўвагу чытача на частцы выказвання.

Эліпсіс даданных членаў сказа, як правіла, не стварае непаўнаты структуры і не выконвае значнай ролі ў сувязі кампанентаў тэкставай адзінкі:

Ясна свяціўся ў канцы вуліцы клуб. Клаліся на зямлю палосы свету з вялікіх акон, чуліся адтуль галасы гаворак, нехта смяўся, нехта нешта гаварыў, адзін усім. Звінелі нядобра ўстаўленым шклом дзверы; Віктар Зеніч ведаў гэты іх дакучлівы звон і зачыніў іх за сабою наволі.

Усярэдзіне весела свяціла электрычнасць, за вялікім сталом, узлэгшы адзін на аднаго, нешта разглядалі, чутно было, як шуміць папера газеты ці можа вялікай кнігі. Каля процілеглай сцяны сядзелі пагрузчыкі вагонаў, стараватыя мужчыны ў сваіх доўгіх брызентавых сарочках да кален, не пераадзяючыся прыйшлі яны сюды. А пры дзвярах нехта, з вялікімі валасамі і

ў чорным фрэнчы, іграў на раялі вельмі ж вясёлы матыў, і здавалася, што гэта ад гэтых зыкаў і лёгкі змрок дрыжыць, што прытаіўся каля дзвярэй, дзе мени было свету. Пасярэдзіне ж у сваім кароткім кажушку стаяў сталяр Арсень Грабіч, трымаючыся ў бокі, і ўсё рваўся, каб выбіць нагамі некі танец (Кузья Чорны “Вечар”).

Сказы з прыслоўямі пасярэдзіне, усярэдзіне структурна поўныя, аднак названыя прыслоўі патрабуюць слоў, якія б удакладнялі прасторавую перспектыву. Адсутнасць у структуры сказаў акалічнасці, выражанай назоўнікам, падкрэслівае сувязь названых прыслоўяў з назоўнікам клуб — дзейнікам аўтасемантычнага сказа. Так ажыццяўляецца сувязь кампанентаў звышфразавога адзінства.

Наяўнасць дапасаванага слова да прапушчанага аб’екта фармальна падкрэслівае яго прысутнасць і сведчыць аб сувязі з названай у папярэднім кантэксте лексемай:

У пустым, меншым пакоі дагарвала ў лампе газа. У большым — хлопцы мазалі насценную газету (“Зямля”, т. 3, с. 315).

Супастаўленне кампанентаў звышфразавога адзінства дазваляе апусціць у постпазіцыйным сказе акалічнасць у пакоі, пакінуўшы дапасаванае да яе азначэнне большы. Непаўната сказа выконвае ролю сігнала сінсеманты і сродку звышфразавай сувязі.

Як бачым, кантэкстуальны эліпсіс з’яўляецца граматычным сігналам залежнасці кампанентаў ад кантэксту, што дае падставы лічыць гэту сінтаксічную з’яву сродкам звышфразавай сувязі і разглядаць яе як сродак тэкстаўтварэння.

Літаратура

1.Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. —Мн, 1990.

2.Сковородников А.П. О критерии эллиптичности в русском синтаксисе // Вопросы языкознания. 1973. № 3. С.114-123.